

DOI 10.53364/24138614_2022_26_3_100
ЭОЖ 316.444

Мухабаев Н. Ж.

Азаматтық Авиация Академиясы, Алматы қ., ҚР

E-mail: mukhabaev@mail.ru

ӘЛЕУМЕТТАНУДАҒЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАР МӘСЕЛЕСІ

ПРОБЛЕМА ЦЕННОСТЕЙ В СОЦИОЛОГИИ

THE PROBLEM OF VALUES IN SOCIOLOGY

Аңдатпа. Мақаланың ғылыми жаңалығы-шетелдік және қазіргі заманғы отандық әлеуметтану тарихындағы құндылықтар мәселесін зерттеу тәсілінің бастапқы теориялық және әдіснамалық негіздерін анықтау. Қазіргі қазақстандық қоғамдағы құндылық үдерістерін талдау.

Түйін сөздер: қоғам, құндылық, әлеумет, эпистемология, демография.

Аннотация. Научная новизна статьи состоит в выявлении исходных теоретико-методологических основ подхода к изучению проблемы ценностей в истории зарубежной и современной отечественной социологии. Анализ ценностных процессов в современном казахстанском обществе.

Ключевые слова: общество, ценность, социум, эпистемология, демография.

Abstract. The scientific novelty of the article consists in identifying the initial theoretical and methodological foundations of the approach to the study of the problem of values in the history of foreign and modern domestic sociology. Analysis of value processes in modern Kazakh society.

Keywords: society, value, society, epistemology, demography.

Кіріспе. Қазіргі кезде ғылыми әдебиеттерде құндылықтар мәселесін зерттеудің әртүрлі тәсілдеріне арналған жан-жақты жеткілікті үлкен материал жинақталған. Алайда, "құндылық" санатының жалпыға бірдей танылуына қарамастан, оның мәні мен қоғамдық өмірдегі рөлін түсінуде пікір бірлігі жоқ.

Құндылықтарды зерттеудің әртүрлі тәсілдері олардың полипарадигмалдылығына байланысты бірыңғай әлеуметтік-аксиологиялық тұжырымдаманы әзірлеуді қиындатады. Қазіргі тарихи-теориялық мұраны құндылықтар мәселесін зерттеуге "түгендеу" жүргізу және қазіргі қоғамдағы құндылық процестері туралы әлеуметтанулық түсінік беру қажеттілігі туындады [1].

Әлеуметтану үшін құндылық мәселелері әрдайым өзекті болды, өйткені қалыптасқан құндылықтар жүйесі, құндылық бағдарлары мен көзқарастары бойынша әлеуметтанушы қоғам жұмысының нақты тарихи жағдайы, оның әлеуеті мен даму перспективалары туралы түсінікке ие болуы мүмкін.

Қазіргі уақытта құндылықтар мәселесі әлеуметтанушылардың назарын аудару және жан-жақты зерттеу тақырыбы болып табылады. Аксиологиялық проблемалар әсіресе дағдарыс құбылыстарын бастан кешіретін қоғамдар үшін қоғамдық өмір жағдайлары мен

қоғамның әлеуметтік құрылымы өзгеретін кезеңдерде, қоғамның жаңа нормативтік-құндылық моделі бекітілген кезде, құндылық айырмашылықтары қоғамның жұмыс істеуі мен дамуына айтарлықтай әсер ететін кезеңдерде өзекті.

Аксиологияның дамуының бастауы жаңа кантшылар мектебінің өкілдері В Виндельбанд пен Г. Риккерт "құндылық" ұғымын философияның негізгі пәні деп жариялаудан жан-жақты зерттеу объектісіне айналды. Олардың артынан "құндылық" ұғымы философиялық категория ретінде абсолюттендіріліп, феноменологиялық бағыттың өкілдері М. Шеллер мен Н.Хартман құндылықтар туралы теологиялық ілімді негіздеді.

XIX ғасырдың екінші жартысы аксиологияның барлық әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдарға енуімен сипатталады. XX ғасыр адам, мәдениет, қоғам туралы ғылымдардағы аксиологиялық көзқарастың кеңеюі ғасыры.

XX ғасырдың 20-жылдары М. Хайдеггер аксиологияны "мәдениеттер-қазіргі заманның философиясы" деп атады, ал Э.Трельч ғылымның аксиологиялық әдіснамалық принциптеріне көшу қажеттілігі туралы айтты.

Негізгі бөлім Аксиология білімнің ғылыми саласы ретінде XIX ғасырдың аяғындағы әлеуметтік-мәдени даму проблемаларына теориялық жауап ретінде сол кездегі дәстүрлі мәдениеттен динамикалық және жаңаруға көшу сипатында орын алды. Қазіргі таңда аксиологияға деген сұраныс үлкен әлеуметтік өзгерістер дәуірінде, теориялық тұрғыдан дамудың жаңа бағыттарын қамтамасыз ету қажет болған кезде күшейе түсті. Қазақстанда өтпелі уақыт аксиологиясы өте қажет, бұл зерттелген авторлардың еңбектерінде көрінеді. Пәнаралық ұғым ретінде құндылықты көптеген ғылымдар зерттеді. Абсолютті және өтпелі, объективті және субъективті сәттерді ескеретін құндылықты зерттеуге синтетикалық тәсіл ең қолайлы деп таныла бастады. Қазіргі заманғы ғылыми әдебиеттерде ең танымал шетелдік және отандық зерттеушілердің құндылық мәселесіне қатысты көптеген анықтамалары келтірілген. Қолданыстағы құндылық анықтамаларын негіздеу барысында үш негізгі мәнде бөліп қарастыру маңызды:

- 1) құндылықтар - бұл адамдарға пайдалы нақты заттар (функционалды тәсіл);
- 2) құндылық - бұл заттың адам үшін маңызы (сигналдық тәсіл);
- 3) құндылық - субъектінің шындыққа деген оң көзқарасын білдіретін идеалды объект (бағалау тәсілі).

Құндылықтардың қолданыстағы көптеген жіктеулерінің ішінде әртүрлі критерийлер қолданылады, мысалы: қауымдастық дәрежесі бойынша, әлеуметтік тақырыптар бойынша (жалпыадамзаттық, ұлттық-этникалық, таптық, әлеуметтік-топтық, жеке); демографиялық белгілер бойынша (әйелдер, ерлер, жастар, балалық шақ құндылықтары, қарт адамдардың құндылықтары); объектив салалары бойынша (заттар, белгілер мінез-құлық нысандары); қызмет салалары бойынша (еңбек, таным, қарым-қатынас, рекреация құндылықтары); қажеттіліктер құрылымы бойынша (экономикалық, эстетикалық, әлеуметтік-саяси, этикалық, діни, теориялық, білім беру және т. б.); уақытша критерийлер бойынша (дәуір, жас, ұрпақ құндылықтары); өмір салты түрі бойынша (ақсүйектер, буржуазиялық, қалалық, ауылдық); құндылықтардағы абсолютті көрінісі бойынша (мәңгілік, салыстырмалы); "мақсат-құрал" өлшемі бойынша (мақсатты және қолданыстық); қоғамдық прогреске қатысты (прогрессивті, реакциялық, консервативті, революциялық, инновациялық); қызмет ету сипаты бойынша (әлеуетті-өзекті, жұмыс істейтін-жұмыс істемейтін, сұранысқа ие - талап етілмеген); жүзеге асыру мүмкіндігі бойынша (нақты, иллюзиялық, утопиялық); тіршілік әрекеті үшін жеткіліктілігі бойынша (ақылға қонымды-негізсіз); маңыздылығы бойынша (негізгі-көмекші, негізгі, екінші дәрежелі).

Ғылым тарихында құндылықтар мәселесіне екі негізгі эпистемологиялық көзқарас ерекшеленеді. Біріншісі-ғылым мен мәдениеттің құндылықтарын ХХІ ғасырдың басындағы ойлау стиліне тән автономды субъектілер ретінде бөлу. Екіншісі-когнитивті және әлеуметтік-мәдени құндылықтарды қазіргі заманғы пост-классикалық ғылыми парадигмаға тән өзара байланысты және толықтырушы ретінде қарастыру [2].

Қолданыстағы аксиометодологиялық тұжырымдамаларды талдау арқылы адамның танымдық белсенділігі әрқашан аксиологиялық бағдарланған деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Құндылықтық тарапынан талдау тіпті жаратылыстану ғылымына да еніп кетті, бұл ғалымның дүниетанымдық көзқарастарының болуымен және оның әдіснамалық бағыттарымен, танымдық стратегияларды таңдауымен байланысты.

Анықталғандай, құндылық мәселелері әрқашанда әлеуметтанулық объекті ретінде өте маңызды. Классикалық кезең ішінде аксиологияның әдіснамалық құралдары жинақталды, қазіргі құндылықтар теориясының контурлары белгіленді, әртүрлі тәсілдер сыналды. Классикалық мұра бүгінде өзекті және құндылықтардың әртүрлі әлеуметтанулық теорияларында кездеседі.

Қазіргі мәтіндерді талдау негізінде ХХ ғасырдың соңында әлеуметтануда құндылықтардың бірыңғай теориясы әлі дамымағандығы және соңғысы полипарадигмальды пән ретінде өмір сүретіні анықталды. Танымдағы құндылық мәселесіне келетін болсақ, бүгінгі таңда шындық пен құндылықтың, таным мен бағалаудың арақатынасын түсінудің екі классикалық тәсілі сақталған. Бұл олардың позитивистік рухта өсірілуі немесе олардың пост-класс ғылымы рухында үйлесуі. Қазіргі авторлар құндылықтар мәселесінің эпистемологиялық аспектілерін, олардың әлеуметтанулық танымда болуын талдауға көп көңіл бөледі.

Уақыт талабы өзгерген сайын адамдардың сұраныстары мен қажеттілігіне байланысты құндылықтар да ауысып жатыр. Қазіргі қоғамда әлеумет бақытты өмірдің мәні материалдық игіліктерге қол жеткізу деп білетіні белгілі. Көбіне мұндай көзқараспен өмірлік мәнді байланыстыратын жастар көптеп кездеседі. Жастар өздерінің денсаулығына, қоршаған ортаның бүтіндігіне, әлеуметтік мәселелерге қарағанда материалдық жағдайын жетілдіру мақсатында оңай және тез қалай қол жеткізу мәселесі қатты толғандырады. Жастардың көбісі байлыққа жетелер жолды басты бағдары етіп алған. Жастар арасында жүргізілген сауалнама бойынша «Өзіңізді болашақта қалай елестетесіз?» сұраққа жауап іздеген. Сауалдаманың нәтижесі бойынша жастар үшін материалдық игіліктер мен жоғарғы мансап алдыңғы қатарда екенін көрсетті [3].

Сауалнамаға қатысушылардың 45%-ы ең алдымен материалдық тұрғыдан тәуелсіз болуды қаласа тек 35%-ы болашақта жақсы отбасы құруды қалайтынын аңғартқан. Осы нәтижеден біз жастардың басым бөлігі бірінші орынға материалдық құндылықтарды қойатынын аңғаруымызға болады. Сонымен қатар жауап берген жастардың 28,3%-ы келешекте өз елінің лайықты азаматтары болуға ниеттенсе, тағы 27,6%-ы өздерін кәсіби білікті қызметкерлер ретінде көреді. Бұған қоса адал, өз ұстанымына берік нақты мақсаты бар жастардың үлесі 13,9% болса, ғылым мен танымалдыққа ұмтылатындар 5,9%-ды құраған.

Оған қоса жастардан өмірдің басты құндылығын сұраған тағы бір сауалдама алыныпты. Бірақ бұл сұраққа жауап берген жастардың көбі отбасын алдыңғы қатарға шығарыпты. Олардың үлесі – 86%. Екінші орында жастардың 59,7%-ы денсаулыққа ерекше көңіл бөледі екен. Үшінші құндылық – достар. Яғни, 30,7% жастар үшін жанында мүдделес адамдардың болуы өте маңызды. Аталған үштіктен басқа жастар

құндылықтарының жүйесіне балаларының болашағы, білім, мансап, ақша, материалдық игілік кірді. Көрсеткіштің ең төменгі қатарына сенім, кәсібилік және дәстүрлер жайғасты.

Қортынды. Жаңа әлемде ұлттық рухани құндылықтарымыз біртіндеп материалдық түсініктермен ауыса бастады. Қазіргі қоғамдағы материалдық заттардың құндылық қатарына енуіне капиталистік қоғамның ақшалай өлшемі мен нарық қоғамының талаптары негіз болды. Мысалы, жаңа заман адамдары тұрақты жұмыс істеуден гөрі тез және оңай ақша табуға ұмтылады. Осындай үрдістің орын алуы жыл сайын лотерея, букмекерлік ұтыстар тігу, есептік некелер сияқты оңай табысқа жету жолдарына түскен адамдар саны әсіресе жастар арасында артып келеді.

Зерттеу нәтижесінде аксиосоциология тарихы туралы жалпыланған көзқарасқа қол жеткізілді, құндылық көзқарастарын "түгендеу" жүргізілді, қазіргі құндылықтар теориясының контурлары анықталды, құндылық өзгерістері сипатталды. Әлеуметтанулық зерттеулердің бұл бағыты әлеуметтік басқаруды оңтайландыру мақсатында теориялық және практикалық тұрғыдан маңызды. Жаһандану дәуірі мен нарық қоғамы қалың елдің қамын ойлағаннан, қарақан басының күйін күйттеуді жөн көретіндердің қатарын көбейткені рас бірақ қалыптасқан құндылықтарды құлдыратуға, күйретпеуге тиіс. Қоғам – бізді қоршаған орта. Сондықтан кез келген азамат қоғамның бір мүшесі ретінде қоғам алдында сезінгені абзал. Көпшіліктің бір-біріне ілтипат көрсетіп, ізетті, қайырымды болуы бірлігімізді бекітіп, берекемізді кіргізеді. Ізгілікті қоғам құру – ілгері жылжудың кепілі.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Бакштановский В.И. Социология морали: нормативно-ценностные системы [Текст] // Социологические исследования. – 2003. – № 5. – С. 8–20.
2. Элиас Н. Общество индивидов [Текст]: учеб. для вузов / Элиас Н. - М.: Практикс 2001. – 336.
3. Юлдашев Л.Г. Теории ценности в социологии: вчера и сегодня [Текст] // Социологические исследования. – 2001. – № 8. – С. 3 – 11.

References

1. Bakshtanovskii V.I. Sotsiologiya morali: normativno-tsennostnye sistemy [Tekst] // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 2003. – № 5. – S. 8 – 20.
2. Elias N. Obestvo indivıdov [Tekst]: ýcheb. dlıa vızvov / Elias N. – M.: Praksıs 2001. – 336.
3. İýldashev L.G. Teorıı tsennostı v sotsiologııı: vchera ı segodnia [Tekst] // Sotsiologicheskie issledovaniya. – 2001. - № 8. – S. 3 – 11.